

European Archaeology – online

Daniel Spânu

**Un posibil inventar funerar
Latène târziu din zona
Porților de Fier**

Extras

June, 2003

http://www.archaeology.ro/dsh_portile.htm

Un posibil inventar funerar Latène târziu din zona Porților de Fier

Daniel Spânu

Motto :

Il n'est pas convenable pour un homme qui
soutient la Vérité d'en venir à la conclusion
« ceci seul est la Vérité et tout le reste est
faux ».

I. Lotul de piese de la Porțile de Fier

Proveniența lotului. În dimineața zilei de 23 iunie 2000, cu ocazia inventarierii unor materiale arheologice aflate în depozitele Institutului de Arheologie aflate pe atunci în subsolurile imobilului din strada Spiru Haret, București, autorul acestor rânduri a identificat o cutie în care se aflau mai multe obiecte de metal neinventariate. Pe eticheta de pe cutie se afla inscripția "*Cutie colaboratorului Nestor Covaci*". Fiecare piesă era învelită cu câte o bucată de hârtie pe care fusese inscripționat locul de proveniență al pieselor și anume "*Porțile de Fier*".

Trebuie precizat că înțelesul denumirii de "*Porțile de Fier*", dat în vechime stâncilor din mijlocul Dunării, cca 3 km în amonte de localitatea Gura Văii, a fost extins asupra malurilor fluviului afectate de construirea hidrocentralei româno-iugoslave. În absența altor indicii, situarea precisă a locului de descoperire a pieselor este compromisă. Se poate însă considera că piesele în discuție provin de pe malul românesc al Dunării, din cercetările de suprafață sau din săpăturile de salvare efectuate după toate probabilitățile de Expectatus Bujor¹ cu prilejul construirii hidrocentralei Porțile de Fier.

Din păcate, materiile pre- și protoistorice rezultate în urma efectuării săpăturilor de salvare întreprinse de un numeros colectiv de arheologii români la începutul anilor '60 în regiunea Porților de Fier² nu s-au bucurat de aceeași atenție pe care au acordat-o colegii lor iugoslavi descoperirilor de pe malul sârbesc al Dunării³.

Descrierea pieselor. Lotul conține șapte piese care din punct de vedere funcțional se grupează în trei categorii : o piesă de armament defensiv, trei piese de armament ofensiv, două piese de harnașament și o piesă de port. Iată descrierea lor:

Armament defensiv : UN POSIBIL INVENTAR FUNERAR LATENE
TARZIU
 DIN ZONA PORTILE DE FIER

1. Umbo de scut din fier cu calotă conică prevăzută cu o ușoară profilare în retragere în partea inferioară. Se păstrează trei fragmente : *a*) pereții formează partea cea mai mare păstrată; *b*) din extremitatea superioară distrusă a calotei de umbo s-a păstrat un fragment deformat; *c*) din marginile orizontale (borul) ale piesei un fragment prevăzut cu un nit destinat fixării pe lemn⁴. Din păcate, marginile orizontale ale piesei lipsesc în

¹ Informație Alexandru Păunescu.

² Tudor D. et alii 1965, Nicolăescu-Ploșor C. S. et alii 1965, Nicolăescu-Ploșor C. S. et alii 1965a, Nicolăescu-Ploșor C. S. et alii 1966.

³ Jovanović B. 1986; Popović P. 1991, 165-166.

⁴ Pentru modul de construire al scuturilor cu umbo metalic pe suport de lemn, Härke H. 1992, 31-54.

proporție de cca 7/8, astfel că nu putem preciza aspectul inițial al acestora. Marginile inferioare ale pereților calotei de umbo prezintă câteva urme de îndoire. Dimensiuni : înălțimea fragmentului *a* 7,5 cm ; înălțimea reconstituită a piesei 8,5 cm ; diametrul calotei în zona profilării 10,6 cm. **Fig. 1.**

Armament ofensiv :

2. Vârf de lance din fier, cu tub de înmănușare de secțiune rotundă și lamă de formă foliiformă de secțiune rombică. Vârful este ușor îndoit, iar extremitatea tubului de înmănușare este și ea deteriorată, astfel că inițial piesa avea o lungime mai mare decât cea actuală. După descoperire, vârful de lance a fost supus unui proces de conservare în vederea stopării procesului de ruginire, prin învelirea piesei cu un strat de parafină. Dimensiuni : lungime actuală 35,2 cm ; lățimea maximă a lamei 2,9 cm ; grosimea 0,8 cm ; lungimea tăișului 22 cm ; grosimea maximă a tubului 1,8 cm. **Fig. 2.**

3. Pumnal cu lama curbă de tip *Sica* ; una dintre fețele lamei prezintă o șențuire pentru scurgerea sângelui (*Blutrinne*) ; fixarea de mâner se realiza prin intermediul unei limbi prevăzută cu o gaură pentru nituire. Extremitatea lamei este ușor îndoită iar vârful este rupt. Dimensiuni : lungime actuală 28,8 cm ; lățimea maximă a lamei 4,2 cm ; lungimea limbii de mâner 4 cm ; grosimea lamei (în zona opusă tăișului) 0,45 cm ; adâncimea șențuirii 0,1 cm. **Fig. 3.**

4. Cuțit ușor curbat cu tăișul spre interior. Vârful este rupt. Dimensiuni : lungimea actuală 9,8 cm ; grosimea lamei 0,3 cm ; lățimea maximă a lamei 1,9 cm. **Fig. 4.**

Accesorii de harnașament :

5. Pinten de fier ; în zona de maximă curbură a pintenului, la baza vârfului piesa prezintă opt incizii decorative incrustate cu bronz ; pe unul dintre butonii laterali s-a păstrat îmbrăcămintea de o foaie de bronz. Dimensiuni : deschidere 7,2 cm ; diametrul butonilor 1,4 cm ; lungimea vârfului 1,85 cm. **Fig. 5.**

6. Zăbală fragmentară formată dintr-o perechie de psalii în formă de « S », unite printr-un de fier îmbrăcat în foaie de bronz muștiuc și printr-o transversală (*Kinnstange*) formată din două tije cu aspectul a două cârlige înlănțuite, prevăzute cu garnituri polilobate din bronz și două atârănători în formă de omega (*omegaförmigen Trensenanhänger*). Una dintre psalii prezintă (deasupra și dedesubtul zonei de joncțiune cu muștiucul) trei grupe de incizii cu rol decorativ, care probabil serveau unor incrustații cu bronz. Atât muștiucul, cât și cele două elemente ale transversalei s-au rupt de psalii. Dintre cele două tije inițiale ale transversalei petrecute pe sub bărbia calului nu s-a păstrat decât una singură de care se păstrează încă atașată una dintre atârănătorile în formă de omega ; cealaltă atârănătoare în formă de omega este parțial deteriorată în partea inferioară. Dintre garniturile polilobate care inițial erau probabil în număr de patru nu s-a păstrat decât o singură mostră, și aceasta fragmentară. Dimensiuni : înălțimea psaliei întregi 20,4 cm ; înălțimea psaliei fragmentare 20,1 cm ; lungimea muștiucului 13,8 cm ; înălțimea atârănătorii în formă de omega 9,3 cm ; lungimea tijei-cârlig păstrate 7,5 cm ; diametrul garniturii polilobate păstrate 3,8/3,5 cm. **Fig. 6.**

Piese de port :

7. Brățară realizată dintr-o singură bară de argint. Bara de argint din care a fost realizată brățara cuprinde brațul de două ori și a fost îndoită astfel încât să formeze terminații libere. La ambele terminații ale brățării, bara a fost îndoită și aplatizată conferindu-i-se un aspect de buclă sau bandă semicirculară care a fost decorată printr-un șir puncte poansonate. Cele două segmentele de bară paralele sunt tordate și au o secțiune

hexagonală neregulată. Extremitățile barei au fost înfășurate la baza uneia dintre terminațiile cu aspect de bandă semicirculară. Dimensiuni : diametrul 6,8/6 cm ; grosimea barei în zina torsadelor 0,4 cm. **Fig. 7.**

Datorită absenței unei informații scrise referitoare la condițiile de descoperire și la contextul din care provin piesele, ne este imposibil să precizăm dacă ele alcătuiau un inventar funerar sau dacă fost descoperite în mod dispart. Decorul comun reprezentat de grupele de incizii de pe pinten și de pe una dintre psalii sugerează că aceste piese formează un lot unitar și sub aspectul ornamental.

Trebuie însă remarcat faptul că lotul nu pare a fi o reunire aleatorie de piese, ci mai degrabă asocierea unei panoplii individuale cu accesoriile necesare strunirii unui singur cal, la care se adaugă și o podoabă a mâinii, respectiv piesa de argint. Cu alte cuvinte, în lotul de la Porțile de Fier regăsim piese cu semnificație militară – accesoriile unui luptător călare, la care se adaugă și un însemn de rang. În ipoteza potrivit căreia toate aceste piese ar alcătui un singur inventar, acesta ar ilustra funcția particulară a posesorului lor, aceea de războinic apt să etaleze un însemn de rang din metal prețios.

II. Încadrarea culturală a lotului de piese de la Porțile de Fier.

Grupa Padea-Panagjurski Kolonii. Cele câteva exemple pe care le voi evoca în continuare sugerează faptul că asocierea categoriilor de obiecte din lotul de la Porțile de Fier este întru totul plauzibilă, mai ales într-o regiune în care se regăsesc frecvent inventarele unor morminte de incinerare, plane sau acoperite de mici tumuli, conținând echipament militar (adesea deteriorat intenționat) și accesorii de harnașament, la care se adaugă uneori și piese de podoabă. Descoperirile cu caracter funerar care întrunesc aceste caracteristici legate de ritul și ritualul funerar au permis conturarea unei grupe culturale regionale care poartă numele de Padea-Panagjurski Kolonii. Descoperirile acestei grupe se concentrează în regiunile sud-vestice ale Olteniei și în nord-vestul Bulgariei (în special în regiunea Vraca) și se datează între începutul secolului al II-lea a.Chr. și mijlocul celui următor⁵. În ceea ce privește descoperirile funerare sau izolate databile în Latène-ul târziu realizate în zona Porților de Fier și care au fost publicate de cercetătorii iugoslavi, acestea se integrează la rândul lor în grupa culturală Padea-Panagjurski Kolonii⁶.

Din păcate, o mare parte a descoperirilor de piese de echipament militar și de harnașament databile în Latène-ul târziu din vestul bazinului Dunării Inferioare au fost realizate în mod întâmplător, astfel că de multe ori nu dispunem de informații consistente în privința integrității inventarelor și a naturii contextelor din care acestea provin⁷. Această conjunctură se datorează tocmai frecvenței mari a înmormântărilor izolate sau în necropole cu un număr foarte restrâns de morminte, cu mari șanse de a fi descoperite ocazional și poate în mai mică măsură unei lipse a cercetărilor de teren.

În sudul Olteniei, puține excepții, datorate unor cercetări sistematice, tind să risipească misterul care învăluie descoperirile grupei Padea-Panagjurski Kolonii. De exemplu, asocierea asigurată între vârfuri de lance și pumnale curbe de tip sica este atestată în cinci cazuri (Cetate – M.1, Rastu – mormintele a și d, Slatina și Cornești); prezența în inventare cu armament sau piese de harnașament a câte unei piese de podoabă s-a documentat în alte câteva cazuri : fibule în asociere cu arme se regăsesc la Corlate –

⁵ Berciu D. 1966, 299; Zirra V. 1971, 538-539; Woźniak Z. 1975, 180-181; Zirra V. 1976, 178-179; Woźniak Z. 1976, 388-394; Rustoiu A. 1996, 149.

⁶ Popović P. 1991, 166-168

⁷ Zirra V. 1971, 539 ; Woźniak Z. 1976, 388.

mormântul 1 și Cepari – mormântul 1 (unde regăsim și o zăbală), precum și în inventarul mormântului tumular de la Lăceni. De asemenea, în mormântul 2 de la Cepari o brățară de sticlă se asociază cu o zăbală, o conjunctură care întărește opinia noastră potrivit căreia asocierea pieselor de la Porțile de Fier într-un inventar funerar este plauzibilă.

În numeroase inventare din nord-vestulul Bulgariei regăsim aceleași asocieri între anumite tipuri de arme, piese de harnașament și podoabe. Într-un mormânt de la Pleven regăsim o piesă de port, de această dată o fibulă de tip Gura Padinei asociată unei panoplii compusă dintr-un umbo, o spadă, vârfuri de lance și un pumnal curb de tip sica⁸, iar dintr-un inventar funerar (ce e drept, nesigur) de la Vinograd⁹ provin un vârf de lance, o sica (cu teacă), un pinten, un umbo și o zăbală similară celei de la Porțile de Fier. O situație asemănătoare regăsim în mormântul tumular de la Altimir-Drândaska Koșara unde alături de un vârf de lance și o sica se află o iarăși o zăbală cu psalii în formă de « S »¹⁰.

Astfel de zăbale, similare celei de la Porțile de Fier se înscriu în seria așa numitelor zăbale ”de tip tracic”¹¹, respectiv tipul XVI din clasificarea lui Wolfgang Werner¹². Le regăsim și în alte descoperiri sud-dunărene cu caracter funerar, de exemplu la Dere-Popovsko Okolic, Altimir-Ciganska Mahala, Komarevo-Vračanka, Komarevo-Kirkov Vrah, Lipnica-Stărți krak sau Bărkacevo ș.a., mereu în asociere cu arme specifice: spade, vârfuri de lance, pumnale curbe de tip sica ș.a.¹³.

Toate pumnalele curbe de tip *sica* cunoscute până acum, inclusiv exemplarul de la Porțile de Fier, au lama prevăzută cu un canal de scurgere a sângelui (Blutrinne). Uneori, lama este decorată cu motive în relief avimorfe așa cum este cazul la Călărași, Orodel și Cetate¹⁴ sau absrtracte la Rastu¹⁵, conjunctură care sugerează simbolismul complex al acestor piese. Indiferent de caracterul descoperirii sau al contextului, concentrarea maximă a acestor pumnale curbe (gekrümmten Hiebmesser) se înregistrează în sudul Olteniei și mai ales în regiunea Vraca¹⁶. Prin urmare, această formă de pumnal curb cu șențuire pentru scurgere este specifică grupei culturale Padea-Panagjurski.

Asocierea care pledează poate în cea mai mare măsură pentru interpretarea lotului de piese de la Porțile de Fier ca inventar funerar unitar, o regăsim într-un mormânt tumular de la Borovan-Blăsnata Mogila : alături de o spadă, un umbo și o zăbală cu psalii în formă de « S » a fost depusă și o piesă de argint : un colan realizat dintr-o bară tordată de secțiune pătrată, cu terminații aplatizate cu aspect triunghiular, decorate cu diferite motive rediate prin poansonare¹⁷. Recunoaștem în descoperirea de la Borovan asocierea acelorași trei categorii funcționale – arme ofensive și defensive, piese de harnașament și de port pe care o întâlnim și în lotul de la Porțile de Fier.

⁸ Popov R. 1929, 277-280.

⁹ Popov R. 1921, 166-170.

¹⁰ Nikolov B. 1965, 174, Abb. 15

¹¹ Denumirea și implicit atribuirea acestei forme de zăbală, propusă de Venedikov T. 1957 a fost respinsă de Krämer W. 1964, care pledează pentru origina italică a acestei forme de zăbală. Un exemplu de zăbală bogat ornamentată, probabil o piesă votivă, provenind de la Donja Dolina în Iugoslavia la Marić Z. 1964.

¹² Werner W. M. 1988.

¹³ Altimir-Ciganska Mahala : Nikolov B. 1965, 176, Abb. 17 ; Komarevo-Vračanka : Nikolov B. 1965, 183, Abb. 23 ; Komarevo-Kirkov Vrah : Nikolov B. 1965, 185, Abb. 25 ; Lipnica-Stărți krak : Nikolov B. 1965, 186, Abb. 26 ; Bărkacevo : Nikolov B. 1965, 188, Abb. 30.

¹⁴ Nicolăescu-Plpșor C. S. 1948, pl. III, 5-6.

¹⁵ Tudor E. 1968, 519, fig 2/1-2, 5.

¹⁶ Woźniak Z. 1976, 390

¹⁷ Nikolov B. 1965, 189-190, Abb. 33-34

Toate aceste exemple și analogii tipologice dar și legate de structura de asocieri sugerează că piesele de care ne ocupăm ar putea alcătui un inventar funerar specific grupului Padea-Panagjurski Kolonii. Totuși, analogiile pieselor de la Porțile de Fier nu se opresc aici. În câteva cazuri, piese de armament, de harnașament și podoabe similare celor de la Porțile de Fier în particular, și în general a celor din inventarele funerare Padea-Panagjurski Kolonii le regăsim în diferite contexte din Transilvania, Muntenia dar și din Serbia.

Grupul cultural scordisc (Grupa Belgrad). Grupa mormintelor cu inventar militar Padea-Panagjurski Kolonii a fost adesea pusă de cercetători mai vechi și mai noi în legătură cu manifestările funerare de amploare din teritoriul atribuit scordiscilor (regiunile dunărene din nordul Serbiei, Slavonia orientală, Srem și Voevodina). Legătura este asigurată de similaritatea ritualului funerar, cel al depunerii de arme și uneori de piese de harnașament în morminte, ca și de asemănările formale dintre mai multe tipuri de piese. Spre deosebire însă de grupa Padea-Panagjurski, grupa culturală scordiscă este caracterizată de concentrarea mormintelor în mari necropole plane, folosite timp îndelungat (încă din Lt.B și până în Lt.D), cum sunt cele de la Belgrad-Rospi Ćuprija, Belgrad-Karaburma, Sotin, Osijek-Donji Grad¹⁸ ș.a. Trebuie însă remarcat faptul că în inventarele acestor necropole armele și podoabele se discriminează net, indicând preocuparea pentru exprimarea rituală a genului defunctului, o situație care contrastează cu unele inventare din Bulgaria sau sudul României. Pe de altă parte, depunerea în inventare funerar a pieselor de harnașament (zăbale sau câte un pinten) este atestată în cazuri totuși puțin numeroase¹⁹.

Prin urmare, grupa Belgrad și grupa Padea-Panagjurski, în ciuda ritului funerar comun se diferențiază prin modul de distribuție a mormintelor în teritoriu, precum și de unele abateri în ceea ce privește asocierea arme – piese de port din inventarele funerare.

Practici funerare insolite în Transilvania Latène-ului târziu. Spre deosebire de regiunea cuprinzând sudul Olteniei și nord-vestul Bulgariei sau de cea a nordului Serbiei, Latène-ul târziu din regiunea intracarpatică este definit de câteva fenomene specifice: organizarea de așezări întărite, precum cele de la Sighișoara-Wietenberg, Tilișca sau Tășad sau de centre fortificate amplasate pe înălțimi (Craiva, Costești, Luncași ș.a.), depunerea de tezaure monetare și de piese de port și nu în ultimul rând absența necropolelor și raritatea manifestărilor funerare²⁰ care contrastează net, pe de o parte cu manifestările funerare de amploare din perioada precedentă și anume din Latène-ul mijlociu, perioada caracterizată prin excelență de înmormântările în necropole plane (orizonturile funerare celtice), și pe de altă parte cu practicile funerare contemporane din sudul Olteniei și nord-vestul Bulgariei, aparținând grupei Padea-Panagjurski Kolonii.

Una dintre puținele excepții care confirmă fenomenul disipării expresiei funerare în Transilvania Latène-ului târziu o constituie inventarul mormântului izolat de la Blandiana – La Brod²¹, din care fac parte o sica și o zăbală asemănătoare celor de la Porțile de Fier. Singura diferență constă în aspectul diferit al muștiucului zăbalei, care prezintă de această dată o torsadă și nu are un înveliș din bronz. Zăbala de la Blandiana pare să fi fost deteriorată prin îndoire din vechime, o practică atestată frecvent în grupa Padea-Panagjurski, dar și în cazul altei descoperiri cu posibil caracter funerar din

¹⁸ Todorović J. 1974, 240; Guštin M. 1984, 311-319.

¹⁹ Guštin M. 1984, 317.

²⁰ Babeș M. 1988.

²¹ Ciugudean H. 1980, 425-432, fig. 2-4.

Transilvania, și anume în cazul vârfului de lance descoperit la Teleac în punctul Altă Soarte²².

Cu excepția descoperirii de la Blandiana și poate a celei de la Teleac, la care s-ar putea adăuga alte două morminte izolate²³, în peisajul atât de sărac în manifestări funerare al Transilvaniei Latene-ului târziu, grupul de tumuli de la Cugir este insolit. Din păcate, fastuosul tumul II, descoperit în anul 1978, își așteaptă în continuare publicarea exhaustivă, în ciuda repetatelor enumerări parțiale sau menționări ale inventarului său bogat²⁴.

Prea puține dintre piesele acestui mormânt princiar cu resturi ale unui car, piese de harnașament provenind de la trei cai, echipament militar defensiv și ofensiv, podoabe ș.a. au fost până în prezent ilustrate în literatura amintită, nu însă și piesele care ne interesează în demersul de față ca analogii ale pieselor de la Porțile de Fier. Acestea sunt sica, vârful de lance, un umbo de scut și o fibulă fragmentară de argint²⁵ care potrivit lui Aurel Rustoiu ar aparține tipului 2d. La acestea se adaugă și una dintre zăbalele despre a căror morfologie nu aflăm în literatură decât că sunt ”de tip tracic”²⁶.

Din fericire, una dintre zăbale, expusă publicului larg într-una din vitrinele Muzeului Unirii din Alba Iulia, oferă o analogie extrem de apropiată de zăbala de la Porțile de Fier. În așteptarea publicării inventarului de la Cugir de către giranții moștenirii științifice a regretatului Ion Hoartiu Crișan și în dorința de a evita suspiciunile atât de curente breslei arheologice, am considerat oportun să nu reproduc schița zăbalei de la Cugir realizată în grabă de autorul acestor rânduri cu ocazia unei vizite la muzeul amintit. Precizez că și în cazul zăbalei de la Cugir regăsim aceleași psalii în formă de ”S” și transversală formată din două segmente terminate cu verigi înlănțuite, și prevăzută cu garnituri polilobate.

Lipsa de informație împiedecă o încadrare cronologică nuanțată a inventarului tumulului II de la Cugir. Totuși, menționarea unei situla²⁷ de tip Eggers 20 în mantaua tumulului, pledează pentru o datare a materialelor de sub manta în prima jumătate a secolului I a.Chr. Atașele și terminațiile în formă de bot de rață ale torții situlei de la Cugir își află o analogie apropiată în cazul situlei care adăpostea cele 9 cupe de tip mastos din tezaurul de la Bohot (regiunea Pleven). Prin urmare, se poate considera că tumulul de la Cugir a fost ”sigilat” în epoca în care în Transilvania și la Dunărea de Jos au pătruns primele importuri italice (câni Gallarate-Ornavasso la Pescari, Bobaia, Lupu sau Vajuga-Pesak, situlae la Bohot, și București-Herăstrău), însoțite adesea de loturi monetare de drahme și când cupele de tip mastos erau și ele la modă (tezaurile de la Sâncrăieni, Lupu, București-Herăstrău în România, Bohot, Varna și Jakimovo în Bulgaria de nord). Trebuie precizat că o serie de asocieri, cum este cazul tezaurului de la Lupu sau al altor tezaure de piese de port asociate cu monede sugerează că în această fază se plasează și moda binecunoscutelor fibule cu noduri.

²² Moga V. 1982, 87-91.

²³ Viscri – Protase D. 1971, 54-55; Ariușd – Székely K. Z. 1982, 137.

²⁴ Crișan I. H. 1980, 83-84; Florescu R., Miclea I. 1980, fig. 362; Crișan I. H. 1986, 78, 120; Crișan I. H. 1993, 245-246; Crișan I. H. 1994, 388; Roman B., Sântimbreanu A., Wollmann V. 1982, 15, fig. 9; Rustoiu A. 1996, 33, 237, fig. 1/5; Rustoiu A. 1997, 35-36, 97, lista 2, nr. 7.

²⁵ Piesa a fost mai întâi menționată de Crișan I. H. 1994, 388. Incadrarea tipologică la Rustoiu A. 1997, 35-36, 97, lista 2, nr. 7.

²⁶ Crișan I. H. 1994, 388.

²⁷ Pentru ilustrarea situlei : Florescu R., Miclea I. 1980, fig. 362; propunerea de datarea a acesteia la mijlocului I a.Chr.: Rustoiu A. 1997, 35-36.

Prin urmare, tumulul de la Cugir ar trebui datat în prima jumătate a secolului I a.Chr., cu toate că ritualul depunerii de care în morminte prezintă analogii mai apropiate cu descoperiri aparținând orizonturilor funerare celtice din Latène-ul mijlociu transilvan, de exemplu la Toarcla-Făgăraș, Vupăr-Sibiu, Curtiușeni-Satu Mare sau Cristurul Secuiesc²⁸.

Raportarea acestei descoperiri fastuoase și insolite din sudul Transilvaniei la manifestările funerare Padea-Panagjurski Kolonii, așa cum a fost ea sugerată de Aurel Rustoiu²⁹, pune însă unele probleme. Contextul cultural-regional în care aceste descoperiri cu caracter funerar se situează este diferit de ansamblul fenomenelor arheologice din valea Dunării, unde până astăzi nu au fost identificate așezări ca cele de la Cugir, Craiva, Tilișca sau Sighișoara-Wietenberg și nici nu se înregistrează o amplificare a fenomenului depozițional ca în spațiul intracarpatic. Semnificativă în acest este și amplasarea tumulilor de la Cugir în imediata vecinătate a unei așezări contemporane, conjunctură nedocumentată cel puțin deocamdată în Oltenia sau în nordul Bulgariei, dar mai ales reunirea unui număr important de obiecte de prestigiu cu funcțiuni extrem de diferite, o asociere excepțională, lipsită de analogii în manifestările culturale din Latène-ul târziu din Transilvania și de la Dunărea de Jos.

Lăsând la o parte comunitatea ritului funerar al incinerăției, precum și aspectele legate de configurația inventarului funerar – aspecte care nu vor fi lămurite decât odată cu publicarea sistematică a mormântului de la Cugir – , în stadiul actual al informației, cele câteva manifestări funerare din Transilvania exprimă, prin analogiile pieselor de armament și harnașament, precum și prin importurile republicane, relațiile pe care elitele intracarpatică le-au întreținut cu regiunile învecinate.

Răspândirea fibulelor de tip Gura Padinei și a altor forme înrudite. Prezența în inventarul de la Cugir a unei fibule din argint care din tipologia lui Aurel Rustoiu reiese că este de schemă Lt.C, cu resort bilateral cu număr mare de spire și cu ”unul sau mai multe noduri de dimensiuni mici”³⁰, nu este nici ea lipsită de însemnătate, putându-se constitui într-un alt indicator cronologic prețios. Ne putem aștepta ca fibula de la Cugir să constituie o bună analogie pentru grupa tipologică a așa-numitelor fibule Gura-Padinei, răspândite în arealul Padea-Panagjurski Kolonii (de exemplu la Altimir, Pleven, Sofronievo sau Căciulătești și așezarea eponimă).

Fibulele de tip Gura Padinei (Rustoiu var.2d2) fac parte dintr-o familie morfologică mai largă (Rustoiu tip 2) caracterizată de două trăsături definitorii care le departajază de alte forme de fibule de schemă Lt.C databile la începutul Latène-ului târziu (cum sunt de exemplu și fibulele cu noduri): a) corpul fibulelor (arcul și piciorul) este zvelt și prelung, b) piciorul este ornamentat cu 1 sau 3 mici proeminente sferice grupate în toate cazurile numai la nivelul portagrafei (nu ca la fibulele cu noduri în cazul cărora întregul picior este decorat cu proeminente biconice). Dacă în arealul grupei Padea-Panagjurski Kolonii astfel de exemplare au fost identificate adesea în contexte funerare (Gura Padinei, Altimir, Corlate, Pavolce, Sofronievo), în afara acestei grupe, astfel de piese pot să apară în contexte nefunerare, votive, cum este cazul depunerii lacustre de la Conțești-Lacul lui Bârcă în nordul Munteniei. Aceleași particularități morfologice, dar la o scară supradimensionată le regăsim în cazul fibulei gigantice de

²⁸ Popescu D. 1960, 236; pt. Toarcla-Făgăraș: Horedt K. 1945; pt. Cristurul Secuiesc: Roska M. 1933.

²⁹ Rustoiu A. 1996, 149. Autorul include descoperirile cu caracter funerar din sud-vestul Transilvaniei (Blandiana-Cugir-Teleac) în grupul cultural Padea-Panagjurski Kolonii, pe baza analogiilor de rit și ritual funerar.

³⁰ Rustoiu A. 1997, 34.

argint (lungime 32,9 cm, greutate 442,18 g !) descoperită în Transilvania și achiziționată în 1869 de cabinetul Imperial de Antichități de la Viena³¹. Cu toate că nu mai dispunem de informații în privința contextului descoperirii acestei fibule, masivitatea și dimensiunile sugerează ele însele caracterul ei votiv.

Descoperirea unui exemplar fie el și de fier, în depunerea lacustră din punctul Lacul lui Bârcă de la Conțești (jud. Argeș), în care regăsim o drahmă emisă la Dyrhachium pledează pentru aceiași datare a familiei morfologice de fibule din care face parte și tipul Gura-Padinei în perioada fluxului monetar masiv de monedă grecească bătută la comanda Romei către Dacia. Pe de altă parte, în depunerea lacustră de la Conțești mai regăsim cuțitașe și pinteni, piese cu forme similare celor de la Porțile de Fier. Mai mult, în aceiași depunere lacustră regăsim o piesă care poate fi interpretată ca fragment al țigii transversale a unei zăbale de tip Werner XVI, cu o garnitură polilobată (cruciformă)³².

Iată că în cadrul aceluiși orizont cronologic piesele de armament sau de harnașament care în arealul Padea-Panagiurski Kolonii sunt depuse în morminte, pot să fie integrate în contexte cu semnificație depozițională-votivă atunci când le regăsim în afara acestui areal, în Transilvania sau în nordul Munteniei. Această conjunctură pare a fi similară, dar inversată din punct de vedere geografic, repartiției fibulelor cu noduri, tip fracvent în tezaurele de piese de orfevrerie din Transilvania și care în spațiul extracarpatic pot să apară în morminte, așa cum este cazul inventarului de la Gorni Dăbnik.

Prin urmare, dacă la începutul Latène-ului târziu Transilvania este o provincie în care practicile depoziționale cunosc o intensificare fără precedent (prin îngroparea de tezaure de piese de port, în special de fibule cu noduri și brățări), iar manifestările funerare (precum cele de la Blandiana, Cugir și poate Teleac) sunt excepționale, în sudul Olteniei și nord-vestul Bulgariei situația este inversă : depunerile de tezaure de piese de prestigiu (Jakimovo, Bohot, Galiče) sunt rare, în timp ce practicile funerare sunt expresive și ilustrate printr-un număr mare de descoperiri. Răspândirea fibulelor de tip Gura Padinei spre Transilvania, ca și prelurea în spațiul extracarpatic a fibulelor cu noduri ar putea fi interpretate ca expresii ale schimburilor de insemne de prestigiu la nivelul elitelor din cele două regiuni.

De altfel, consistența celor două grupe culturale este întărită și de un alt element, de această dată comun, și anume de pătrunderea, tezurizarea și îngroparea importurilor de drahme de Dyrhachium și Apollonia³³. Concentrarea acelor tezaure de monede pe de o parte în Crișana și Transilvania, pe de alta în nord-vestul Bulgariei sugerează faptul că în aceste regiuni ființau la începutul și mijlocul secolului I a.Chr. structuri de putere distincte, apte să recepteze, să redistribuie, eventual să încredințeze spre prelucrare și în cele din urmă să consacre prin depunere (în cazul Transilvaniei) cel puțin o parte marea masă de metal prețios pe care o reprezentau drahmele emise în cele două cetăți grecești aflate în clientela Republicii romane³⁴.

³¹ Florescu R., Miclea I. 1979, 24-25, fig. 18e, cat. nr. G41; Gschwandtler K. 1981, 227; Kunsthistorisches Museum, Inv. VII A 112

³² Vulpe A., Popescu E. 1976 : drahma – 222, fig. 7 ; cuțitașe – 220, fig. 4/37-48; pinteni – 220, fig. 4/49-53; fragmentul de zăbală – 221, fig. 5/7.

³³ Conovici N. 1986, 75-78, fig. 3.

³⁴ Pentru fenomene similare din preistoria europeană : Bradley R. 1988 cu literatură.

Morminte cu arme și practici depoziționale între Oltul și Siretul inferior la începutul și mijlocul secolului I a.Chr. În regiunile joase ale Munteniei, în vecinătatea așezărilor la Popești sau Radovanu³⁵ regăsim morminte tumulare din inventarul cărora fac parte piese de armament (vârfuri de lance, pumnale curbe, spade) și de harnașament (zăbale), majoritatea distruse ritual, asemeni celor din descoperirile grupei Padea-Panagjurski Kolonii.

Nici în regiunile subcarpatice ale Munteniei manifestările cu caracter funerar, deși existente, nu par a fi prea frecvente, cel puțin în stadiul actual al cercetării. Din păcate, inventarele descoperirilor cu caracter funerar de la Cetățeni³⁶, săpate de Dinu V. Rosetti, au rămas până astăzi inedite, în ciuda interesului pe care acestea le-au trezit printre cercetători³⁷. În schimb, de o soartă prielnică s-au bucurat însă inventarele funerare cu arme de la Ceparu și Lăceni³⁸.

În mod straniu, cele câteva morminte târzii ale necropolei de la Zimnicea³⁹ sunt lipsite de echipament militar. Totuși, zona întinsă a « Câmpului Morților » de la Zimnicea pare să nu fi fost cercetată exhaustiv⁴⁰, existând posibilitatea descoperirii unor noi mormintele databile în secolele II-I a.Chr. La 1 km nord de așezarea getică de la Zimnicea, în data de 21 iulie 2000, autorul acestor rânduri a identificat la suprafață, cu ocazia unei periegeze, un vârf de lance similar celui de la Porțile de Fier, cu deosebirea că de această dată, vârful piesei a fost deteriorat intenționat, practic rulat, încă din vechime⁴¹ (**Fig. 8**). Piesa ar putea proveni dintr-un mormânt necercetat, distrus cu ocazia efectuării de lucrări agricole. Secțiunea rombică a lamei vârfului de lance, similară celei dela Porțile de Fier ca și a altor vârfuri de lance din inventarele grupei Padea-Panagjurski, nu are analogii printre formele mormintelor fazelor vechi ale necropolei de la Zimnicea în care, de altfel, nici ritualul deteriorării intenționate a pieselor de armament nu este atestat⁴². Prin urmare, vârful de lance îndoit ritual de la Zimnicea ar putea fi datat la nivelul cronologic al manifestărilor funerare Padea-Panagjurski Kolonii.

În ciuda acestor exemple, în Muntenia nu se înregistrează o densitate atât de mare de morminte izolate sau de grupuri de morminte cu ritualul depunerii de echipament militar sau de harnașament ca cea din sudul Olteniei și nord-vestul Bulgariei, în special din regiunea Vraca (**Fig. 9**). Trebuie precizat că, cel puțin în stadiul actual al cercetării, înmormântările cu piese de armament distruse ritual, databile la începutul și mijlocul secolului I a.Chr., nu depășesc spre est bazinul Argeșului. Astfel de manifestări funerare nu apar încă în regiunile răsăritene ale Munteniei sau în sudul Moldovei. Mormintele tumulare din preajma davelor de pe Siret par să se dateze mai degrabă în secolul I p.Chr.,

³⁵ Tumuli 2 și 4 de la Popești : Vulpe A. 1976, 193-207, fig. 5, 11-17 ; Radovanu : Vulpe A. 1976, 208-209, fig. 18.

³⁶ Vulpe R. 1966, 39 menționează "resturi de arme" : fragmente de cămăși de zale și umbones de scut de fier.

³⁷ Protase D. 1971, 22-23, Vulpe A. 1976, 208 și mai ales Babeș M. 2000.

³⁸ Ceparu : Popescu E., Vulpe A. 1982, 90-91, 113; Lăceni : Moscalu V. 1977, 329-337 ; Botezatu D. 1977, 341.

³⁹ Alexandrescu A. D. 1972.

⁴⁰ Alexandrescu A. D. 1980, 57, fig 1.

⁴¹ Piesa a fost descoperită pe marginea drumului care unește locul « Cetate » cu ferma de porci « Suinprod », lângă un teren arat. Piesa mai prezintă o urmă de lovire, posibil modernă, în zona de lățime maximă a lamei. Dimensiuni : lungime actuală 26 cm; lungime inițială (desfășurată) 32 cm ; lățimea maximă a lamei 4,1 cm ; grosimea maximă a lamei 0,7 cm.

⁴² Alexandrescu A. D. 1980, 52-54, 107, fig 59-60. Incadrarea cronologică a mormântului C19M5 propusă de către autoare în secolul al II-lea a.Chr. (Alexandrescu A. D. 1980, 52) este poate exagerată : sica din acest mormânt, lipsită de canalul de scurgere specific pumnalelor curbe din grupa Padea-Panagjurski, se asociază cu o fibulă tracică. O datare mai timpurie a acestui inventar, în secolul al III-lea a.Chr. ar fi poate mai viabilă.

așa cum o sugerează prezența în tumulii de la Poiana a unor fibulele de epocă imperială și a unor importuri romane de epocă imperială⁴³.

Aceiași observație se poate face și în privința practicilor depoziționale care și ele sunt atestate printr-un număr cu totul restrâns de descoperiri în regiunile sud-est-carpatică, databile în prima jumătate a secolului I a.Chr. Chiar și atunci când întâlnim depuneri de piese de port, analogiile lor ne conduc fie către Bulgaria de nord-vest așa cum o sugerează falerile tezaurului de la București-Herăstrău (cu analogii la Jakimovo sau Galiče), fie către tezaurele cu fibule cu noduri din Transilvania, așa cum o ilustrează tezaurul de la Clipicești – singurul tezaur extracarpatic cu fibulă cu noduri⁴⁴.

O situație particulară este reprezentată de depunerea lacustră deja amintită de la Conțești. În acest caz avem de a face cu o practică mai frecventă în Transilvania, aceea a depunerilor lipsite de un caracter funerar aparent, în care au fost integrate însă forme de arme, de piese de harnașament sau de podoabe care în arealul grupei Padea-Panagjurski sunt specifice mormintelor. Cu alte cuvinte, la Conțești categoriile funcționale specifice inventarelor funerare din zona Dunării se supun practicii depoziționale intracarpatică. În Transilvania acestei epoci nu se depun doar piese de port din metal prețios ci și arme cum este cazul depozitelor de la Craiva-Piatra Caprei⁴⁵ sau a inventarului ”gropii naturale” din interiorul incintei de la Luncani-Piatra Roșie⁴⁶. De altfel, depunerea de arme și piese de harnașament este răspândită în diferite regiuni ale Europei Centrale și de est în Latène-ului târziu⁴⁷.

Toate aceste exemple sugerează faptul că regiunea cuprinsă între Oltul inferior și Siretul inferior constituie în perioada de la începutul și mijlocul secolului I a.Chr. o regiune de tranzit între Balcani și regiunea intracarpatică. În acest sens este semnificativă concentrarea mormintelor cu armament de-a lungul culoarului Argeșului, pe căile de acces spre pasurile din Carpați către Transilvania (Fig. 9). Numărul restrâns de morminte cu arme ca și de tezaure din Muntenia și din zona Subcarpaților de curbă (sudul Moldovei) sugerează că această regiune constituia la începutul și mijlocul secolului I a.Chr. mai degrabă zona de contact de la periferia a două grupe culturale bine individualizate: cea a orizontului depozițional transilvan al tezaurelor de fibule cu noduri și cea a mormintelor de incinerare cu echipament militar și piese de harnașament din sudul Olteniei și nord-vestul Bulgariei (Fig. 9).

De altfel, această caracteristică de spațiu tranzitoriu a teritoriului muntean este indicată și de răspândirea loturilor tezaurelor de monede thasiene și de Macedonia Prima, care după ce traversează Balcanii, sunt direcționate fie către vestul bazinului Dunării

⁴³ D. Spănu, Tumulul de la Poiana Movila Hârtoș. Comunicare, martie 2003. Dătează domnului A. Vulpe permisiunea de a consulta documentația inedită a săpăturilor interbelice de la Poiana, realizată de R. Vulpe și E. Dunăreanu-Vulpe, precum și domnului M. Nicu, directorul muzeului din Tecuci, care mi-a îngăduit examinarea unui număr important de materiale. Un exemplu este oferit inventarul tumulului I de la Poiana (Movila Hârtoș), în care se regăsesc fibule linguriță și o fibulă cu arcul puternic profilat și fragmentele unui flacon (*turibulum* ?) din sticlă de culoare vișinie, parțial menționate de Vulpe A. 1976, 208. De altfel, datarea târzie, începând abia cu sfârșitul secolului I a.Chr. a așezărilor de pe Siret este sugerată de absența fibulelor databile la începutul Latène-ului târziu : Teodor S., Țau S. 1997.

⁴⁴ Datarea timpurie a tezaurelor de la Clipicești și București-Herăstrău este asigurată de prezența în cele două inventare a unor loturi de tetradrahme de Thasos.

⁴⁵ Moga V., Ciugudean H. 1995, 83-84. Depozitul cuprinde 3 spade fragmentare, 3 vârfuri de lănci și o scoabă.

⁴⁶ Daicovicu C. 1954, 66. Și aici regăsim, printre altele, o spadă « celtică », un cuțitaș curb, un călcâi de lance și o zăbală cu bară de bărbie curbată.

⁴⁷ Pentru depunerile Latène de arme și piese de harnașament din Europa Centrală?: Kurz G. 1995, 34-41 și 102-104. Practica depunerii de arme și piese de harnașament se regăsește și în arealul culturii Poienești-Lukaševka, unde aceste categorii lipsesc din morminte, dar sunt asociate în depozite, precum cele de la Lozna (Babeș M. 1993, Taf. 43) sau Trușești (Babeș M. 1993, Taf. 42, 1-17).

Inferioare, fie, trecând fluviul, ating zona cea mai nordică a răspândirii lor, și anume Transilvania⁴⁸.

III. Tipul brățărilor cu torsadă dublă

Analogii și horologie. Brățara de argint de la Porțile de Fier (**Fig. 7**), cel puțin în stadiul actual al cercetării, se constituie într-un unicat pentru regiunile de la sud de Carpați. Brățări similare nu regăsim nici în inventarele tezaurelor extracarpatiche, fie mai timpurii – Clipicești sau București-Herăstrău în România sau Jakimovo în Bulgaria, fie mai târzii, precum cele de la Bălănești, Coadă Malului sau Vede⁴⁹ și nici în așezările cunoscute până în prezent în această regiune. În schimb, în Transilvania și Crișana forme similare de brățări cu doua torsade paralele de argint se regăsesc în câteva tezaure: Bistrița (jud. Bistrița-Năsăud), Cerbăl (jud. Hunedoara), Drăgești (jud. Bihor), Oradea-Sere (jud. Bihor), Saracsău (jud. Alba) și Tilișca (jud. Sibiu). Toate aceste brățări, inclusiv exemplarul indedit de la Porțile de Fier corespund caracteristicilor tipului D4 din tipologia lui Kurt Horedt⁵⁰. Față de starea informației din 1973 (când erau cunoscute 5 exemplare), în prezent descoperirile cu astfel de brățări s-au înmulțit, astfel că lotul actual s-a dublat : piesa de la Porțile de Fier se adaugă celorlalte descoperiri realizate după publicarea studiului lui Horedt (Drăgești, Oradea-Sere și Tilișca), astfel că în prezent numărul lor se ridică la 10. Dacă tezaurele din Crișana (Drăgești și Oradea-Sere), ca și cel de la Cerbăl conțin câte un singur exemplar, în celelalte trei cazuri regăsim perechi de astfel de brățări.

Morfologie și terminologie. De sigur, de la o descoperire la alta, brățările cu torsade duble nu sunt identice. La Cerbăl, segmentul din care a fost realizată brățara a fost astfel prelucrat încât să petreacă mâna de trei ori, formându-se de fiecare dată câte o torsadă. O situație similară o regăsim în cazul perechii de brățări de la Saracsău, cu diferența că porțiunea centrală a segmentului nu a fost tordată, ci are aspect bandiform. În schimb, la Bistrița, Drăgești Oradea-Sere și Tilișca, cu toate că piesele sunt fragmentare, segmentul din care au fost realizate a petrecut mâna numai de două ori. La Oradea-Sere și Bistrița numai una dintre terminațiile brățărilor prezintă o bandă semicirculară aplatizată, decorată cu incizii, în timp ce la terminația opusă, una dintre extremitățile segmentului prezintă o proeminență, cealaltă fiind distrusă. Cu toate acestea, indiferent dacă segmentul din care au fost realizate toate aceste brățări cuprinde brațul de două sau de trei ori, în ansamblu, tehnicile de confecționare dar și de decorare sunt similare, astfel că prin structura și aspectul lor general, aceste piese formează o familie morfologică distinctă.

Pentru a sintetiza, acestor brățări el sunt comune următoarele caracteristici : a) cel puțin una dintre terminații are aspect de bandă semicirculară realizată prin îndoirea și aplatizarea barei de argint; b) bara din care este realizată brățara petrece de două sau chiar de trei ori brațul pentru a forma a doua terminație semicirculară ; c) segmentele barei care petrec brațul, de secțiune pătrată sau hexagonală au fost prelucrate astfel încât să formeze o torsadă d) terminațiile semicirculare sunt în toate cazurile decorate cu șiruri de puncte poansonate. Având în vedere că numai un singur exemplar – cel de la Cerbăl – prezintă o triplă torsadă, iar toate celelalte brățări ale acestui tip prezintă numai două, consider că tipul poate fi denumit ca cel al *brățărilor cu torsadă dublă*.

⁴⁸ Bogdan Cătănicu I. 1975.

⁴⁹ Pentru cronologia tezaurelor : Spânu D. 2001, 96-99.

⁵⁰ Horedt K. 1973, 140, Abb. 6.

Cronologie. Prezența acestui tip de brățări în inventare ale unor tezaure transilvane nu este lipsită de interes, în primul rând pentru implicațiile sale cronologice. Cu excepția tezaurului de la Cerbăl, unde brățara cu torsade (de această dată) triple se asociază cu fibule cu scut, în toate celelalte descoperiri (Drăgești, Oradea-Sere, Tilișca, Sărăcsău), brățările cu torsadă dublă se asociază cu fibule cu noduri, care formează unul dintre tipurile cele mai reprezentative ale orfevriei dacice și în același timp, elementul cel mai caracteristic pentru orizontul timpuriu al tezaurilor dacice⁵¹. Asocierile frecvente ale fibulelor cu noduri cu drahme dyrrhachiene sau de Apollonia pledează pentru această încadrare cronologică timpurie, spre deosebire de alte tipuri de piese ale orfevriei dacice specifice unui orizont mai târziu (fibule linguriță, fibule cu scut, brățări spiralice cu terminații bandiforme decorate cu palmete și protome) care se asociază adesea cu denari republicani de la sfârșitul epocii republicane sau chiar din epocă augusteică.

Prin urmare, majoritatea exemplarelor brățărilor cu torsadă dublă aparțin unor tezaure care se plasează în orizontul depozițional timpuriu de la începutul și mijlocul secolului I a.Chr. Chiar dacă asocierea brățării de la Cerbăl cu fibule cu scut pledează pentru o păstrare în modă a acestui tip și în orizontul târziu, în orice caz, brățările cu torsadă dublă nu par să fi supraviețuit până la începutul secolului I p.Chr. Ele nu mai apar în tezaurele cele mai târzii, în care se regăsesc fibule linguriță și denari augusteici.

Ca repere pentru o datare absolută a acestui tip de brățări, dispunem în prezent de două indicii oferite de inventarele tezaurilor de la Drăgești și de la Cerbăl : în cel dintâi regăsim un lot monetar în care cea mai nouă monedă este un denar republican emis în 75 a.Chr., iar în cel din urmă ultimele monede au fost emise în anii 41-38 a.Chr. Prin urmare, propunerea de datare a brățărilor cu torsadă dublă la mijlocul secolului I a.Chr. la care subscriu în cele prezentate până acum, pare să fie întru totul plauzibilă.

Importanța și semnificația brățării de argint. Concentrarea în spațiul intracarpatic a majorității brățărilor cu torsadă dublă (9 din 10) sugerează că tipul a fost conceput și preferat în aceste regiuni. Prezența – excepțională până acum – a unei astfel de brățări, pe Dunăre, la Porțile de Fier, ar trebui interpretată mai degrabă ca un import transilvan în arealul grupei culturale Padea-Panagjurski Kolonii, mai săracă în manifestări torentice, dar mai expresivă din punct de vedere funerar.

Brățara de la Porțile de Fier nu ilustrează însă singurul exemplu al orfevriei transilvane din Latène-ul târziu răsfrânt în zonele din preajma Dunării Inferioare. Cu alte cuvinte, nu este singurul caz în care un produs de prestigiu specific orfevriei tezaurilor Transilvaniei a fost adoptat la sud de Carpați și a fost integrat într-un posibil inventar funerar.

Un exemplar al tipului fibulelor cu noduri care, după cum am mai arătat, sunt specifice inventarelor tezaurilor timpurii din Transilvania și Crișana se regăsește în cazul deja amintit al mormântului tumular de la Gorni Dăbnik în Bulgaria⁵². Din păcate, nu vom afla niciodată care va fi fost caracterul contextual al fibulelor cu noduri descoperite în mod izolat și întâmplător la Bârca și Întorsura. Prezența acestor fibule în sudul Olteniei, ca și descoperirea de la Gorni Dăbnik, împreună cu brățara de la Porțile de Fier atestă preluarea unor însemne de prestigiu specifice Transilvaniei dacice în regiunile de vest ale spațiului cuprins între munții Balcani și Carpați.

⁵¹ Horedt K. 1973, 131-133; Spănu D. 2001, 94-100.

⁵² Kovaceva T., Lazarova S. 1994, 25-28, Abb. 1, Taf. VI, 1.

Introducerea în inventarele funerare ale grupeii Padea-Panagjurski a unor categorii de piese din metal prețios care în Transilvania sunt integrate în tezaure este ilustrată și de alte descoperiri din Bulgaria, așa cum sunt colanul de argint din mormântul de la Borovan-Blăsnata Mogila⁵³, sau cupa de tip un kantharos și placa decorativă din mormântul de la Durentsi⁵⁴ ș.a. Aceste exemple sugerează faptul că piesele de port cu valoare de insemne de prestigiu din metal prețios se supun în arealul Padea Panagjurski cel mai adesea unei repartizări în domeniul funerar și numai în mod excepțional ele sunt integrate în tezaure (Jakimovo, Galiče, Bohot).

Din această perspectivă, prezența brățării de argint în lotul de piese de armament și harnașament căruia îi sunt dedicate aceste rânduri, nu infirmă, ci mai degrabă tinde să întărească opinia potrivit căreia toate aceste obiecte ar putea forma un singur inventar funerar. Ne putem imagina că motivele care au determinat în ultimă instanță integrarea pieselor de prestigiu de argint în inventarele funerare Padea-Panagjurski nu se restrângeau la nivelul unor opțiuni individuale, ci se integrau unor norme ale sistemului ritual asumate la nivel comunitar⁵⁵.

Dar chiar și dacă nu am accepta această propunere de reconstituire a unui inventar funerar, prezența unei brățări aparținând unui tip transilvan în zona Porților de Fier nu poate fi lipsită de relevanță în privința relațiilor dintre grupele culturale situate de-o parte și de alta a Carpaților la începutul Latène-ului târziu.

Desigur, este mai greu de precizat dacă fibulele Bârca, Întorsura sau Gorni Dăbniș, sau brățara de la Porțile de Fier reprezintă importuri transilvanice la Dunărea de Jos, sau dacă nu cumva ele ar fi produse locale, dunărene, dar executate după modelele orfevriei intracarpatică, așa cum o sugerează matrița de turnare a piciorului unei fibule cu noduri din regiunea Vraca⁵⁶. Amintitul colan de la Borovan, pentru care nu dispunem de analogii directe în orfevria dacică, sugerează disponibilitatea pentru inovație a orfevriei dunărene față de cea intracarpatică.

Indiferent cum au fost receptată orfevria intracarpatică de către comunitățile grupeii Padea-Panagjurski, prezența unor tipuri de piese de prestigiu transilvane la sud de Carpați și chiar la sud de Dunăre, ilustrează numai una dintre componentele unei relații bilaterale de reciprocitate între elitele celor două regiuni învecinate. Cealaltă componentă a acestei relații ar putea fi ilustrată de pătrunderea în Transilvania a anumitor forme de piese de armanent (pumnalul curb cu șanț de scurgere - *sica*) și de harnașament (zăbale cu psalii în formă de S și tije de bărbie cu garnituri polilobate) specifice arealului Padea-Panagjurski, sau dezvoltarea unor forme de fibule după modelul oferit de tipul preponderent sud-carpatic al fibulelor Gura Padinei, așa cum o sugerează fibula votivă de la Kunsthistorisches Museum din Viena.

Toate aceste descoperiri ilustrează relațiile multiple dintre grupele culturale de la Dunărea de Jos, caracterizate de ritualuri funerare sau depoziționale manifestate în mod diferit, bine individualizat, în perioada care a premers momentului de afirmare politică a structurii de putere în fruntea căreia s-a aflat persoana – schițată în sursele literare – a regelui Burebista.

⁵³ Nikolov B. 1965, 190.

⁵⁴ Bergquist A., Taylor T. 1987, 19-21, fig. 16-20.

⁵⁵ Parson T. 1951, 29.

⁵⁶ Turbov N., Antonov D. 2000.

IV. Sistematizarea relațiilor interregionale evocate

Lumea din care fac parte piesele de la Porțile de Fier pare a fi o lume dinamică și în același timp multipolară, în care ritualurile funerare sau depoziționale se diferențiază de la o regiune la alta și se manifestă simultan în ponderi diferite. Dinamismul acestei lumi este ilustrat de difuziunea anumitor categorii și tipuri de piese cu valoare de insemne de prestigiu din zone din maximă concentrare către zone periferice. Această difuziune nu este însă unilaterală (de exemplu dominația unui centru asupra zonelor învecinate), ci multilaterală, ilustrând mai degrabă realții de reciprocitate între mai multe "nuclee" de expresie culturală sau, în termeni tradiționali, între grupe culturale bine individualizate prin ritualuri caracteristice.

În cele arătate mai sus putem recunoaște două nivele de manifestare a identității culturale: 1 – manufacturarea anumitor tipuri de obiecte de prestigiu care, prin concentrarea lor regională, ilustrează existența unor modele sau criterii artisanale locale specifice; 2 – manipularea unor astfel de obiecte în cadrul unor ritualuri la rândul lor circumscrise regional. La ambele nivele, se pot înregistra contaminări reciproce, de la un grup cultural la altul, fără însă ca această contaminare să conducă la o uniformizare a ritualurilor sau a repertoriului de piese și în cele din urmă la pierderea autenticității expresiei culturale.

Pe de altă parte, introducerea aceluiași tipuri de obiecte de prestigiu în contexte cu caracter diferit, fie votiv, fie funerar – în funcție de determinările regionale de ritual, sugerează că cele două categorii de depuneri au o semnificație fie similară, fie, poate mai degrabă, complementară. Mai întâi, trebuie precizat că în ambele cazuri (depunere votivă sau funerară), îngroparea piesei sau a pieselor de prestigiu reprezintă o alienare intenționată și ireversibilă⁵⁷. Totuși, având în vedere că interferențele dintre mediile culturale se manifestă și la nivelul ritualurilor (câteva depuneri votive în regiunea funerară, câteva înmormântări în regiunea maximei frecvențe de depuneri votive – cu alte cuvinte, ritualurile nu sunt total discriminante), putem considera că semnificațiile integrării obiectelor de prestigiu în inventare funerare sau în tezaure se completează reciproc, însă în moduri diferențiate: fie reprezentarea funerară războinică pregnantă se corelează cu o investiție depozițională de amploare modestă, fie sublimarea expresiei funerare este contracarată printr-o intensificare a manifestărilor votive.

⁵⁷ Geißlinger H. 1983, 328; Bradley R. 1988, 250; Huth C. 1997, 188.

ANEXE

Lista ilustrațiilor

- Fig. 1 – umbo de scut din fier de la Porțile de Fier ;
Fig. 2 – vârful de lance din fier de la Porțile de Fier ;
Fig. 3 – pumnalul cu lama curbă și șențuire de scurgere, de tip *Sica*, din fier de la Porțile de Fier ;
Fig. 4 – cuțitul din fier de la Porțile de Fier ;
Fig. 5 – pintenul din fier cu incrustații de bronz de la Porțile de Fier ;
Fig. 6 – zăbala din fier de la Porțile de Fier ;
Fig. 7 – brățara de argint de la Porțile de Fier ;
Fig. 8 – vârful de lance descoperit întâmplător la Zimnicea în zona necropolei, la 1 km nord de așezarea getică ;
Fig. 9 – tezaurele dacice din grupa cronologică timpurie și descoperiri funerare cu arme de tip Padea-Panagjurski Kolonii (după Nikolov B. 1965, 197, Abb. 42 ; Zirra V. 1976, 179, fig. 3).

Literatură

- Alexandrescu A. D. 1972 - Alexandrescu A. D., Mormintele din perioada mai târzie a necropolei getice de la Zimnicea (jud. Teleorman). *Crisia* 2, 1972, 15-26.
Alexandrescu A. D. 1980 - Alexandrescu A. D., La nécropole gète de Zimnicea. *Dacia* 24, 1980, 19-126.
Babeș M. 1988 - Babeș M., Descoperirile funerare și semnificatia lor în contextul culturii geto-dacice clasice. *SCIIVA* 39, 1, 1988, 3-32.
Babeș M. 1993 - Babeș M., Die Poienești-Lukaševka-Kultur. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte im Raum östlich der Karpaten in den letzten Jahrhunderten vor Christi Geburt. Bonn 1993.
Babeș M. 2000 - Babeș M., Stațiunea geto-dacă de la Cetățeni. Descoperiri și informații recuperate. *SCIIVA* 50, 1-2, 1999 (2000), 11-31.
Berciu D. 1966 - Berciu D., Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre. București 1966.
Bergquist A., Taylor T. 1987 - Bergquist A., Taylor T., The Origin of the Gundestrup cauldron. *Antiquity* 61, 1987, 10-24.
Bogdan Cătănciu I. 1975 – Bogdan Cătănciu I., Tezaurul monetar de la Poiana (jud. Teleorman). Unele aspecte ale circulației tetradrahmelor Macedoniei Prima și ale orașului Thasos în lumea traco-dacică. *Studii și cercetări de numismatică* 6, 1975, 177-188.
Bradley R. 1988 - Bradley R., Hoarding, recycling and the consumption of prehistoric metalwork: technological change in western Europe. *World Archaeology* 20, 2, 1988, 249-260.
Ciugudean H. 1980 - Ciugudean H., Mormantul dacic de la Blandiana (jud. Alba). *Acta Musei Porolisensis* 17, 1980, 425-432.
Conovici N. 1986 - Conovici N., Aspecte ale circulației drahhmelor din Dyrhachium și Apollonia în Peninsula Balcanică și în Dacia. *Buletinul Societății Numismatice Române* 77-79, 1986, 68-88.
Crișan I. H. 1980 - Crișan I. H., Necropola dacică de la Cugir, jud Alba. *Apulum* 18, 1980, 80-87.
Crișan I. H. 1986 - Crișan I. H., Spiritualitatea geto-dacilor. Repere istorice. București 1986.
Crișan I. H. 1993 - Crișan I. H., Civilizația geto-dacilor. București 1993.
Crișan I. H. 1994 - Crișan I. H., Cugir. In : Preda C., Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României. Vol. 1, A-C, București 1994, 387-388.
Daicoviciu C. 1954 - Daicoviciu C., Cetatea dacică de la Piatra Roșie. București 1954.
Florescu R., Miclea I. 1979 - Florescu R., Miclea I., Tezaurele transilvane de la Kunsthistorisches Museum din Viena, București 1979.
Florescu R., Miclea I. 1980 - Florescu R., Miclea I., Strămoșii românilor. Vestigii milenare de cultura și artă. Geto-dacii. București 1980.
Geißlinger H. 1983 - Geißlinger H., Depotfund, Hortfund. In Hoops J., *Reallexicon der Germanischen Altertumskunde* 5, 3/4, Walter de Gruyter, Berlin - New York 1983, 320-338.
Gschwandter K. 1981 - Gschwandter K., Dakische Schatzfunde und griechisch-römische Bronzen aus dem Gebiet der Sozialistischen Republik Rumänien. In: *Die Daker. Archäologische Funde aus Rumänien. Ausstellungskatalog*. Wien 1981, 226-233.

- Härke H. 1992 - Härke H., Shield Technology. In: Dickinson T., Härke H., Early Anglo-saxon Shields. London 1992, 31-54.
- Horedt K. 1945 - Horedt K., Zwei keltische Grabfunde aus Siebenbürgen. *Dacia* 9-10, 1941-1944 (1945) 189-200.
- Horedt K. 1973 - Horedt K., Die dakische Sichelberfunde. *Dacia* 17, 1973, 122-165.
- Huth C. 1997 - Huth C., Westeuropäische Horte der spätbronzezeit. *Fundbild und Funktion*. Bonn, Universitätsverlag Regensburg, 1997.
- Jovanović B. 1986 - Jovanović B., Cahiers des Ports de Fer. Tome 3, Beograd 1986.
- Kovaceva T., Lazarova S. 1994 - Kovaceva T., Lazarova S., Nahodki ot jeliavnata epoha ot Plevensko. *Izvestija na muzeite v severnozpadna Bălgaria* 22, 1994, 23-41.
- Krämer W. 1964 - Krämer W., Latènezeitliche Trensenanhänger in Omegaform. *Germania* 42, 1964, 250-257.
- Kurz G. 1995 - Kurz G., Keltische Hort- und Gäwesserfunde in Mitteleuropa. Deponierung der Latènezeit. *Materialhefte zur Archäologie* 33, Stuttgart 1995.
- Medeleț F. 1993 - Medeleț F., Au suget d'une grande spirale dacique en argent du Musée National de Belgrad. *Caietele "Banatica"*, Resița 1993.
- Moga V. 1982 - Moga V., Morminte dacice de incineration de la Teleac (jud. Alba). *Apulum* 20, 1982, 87-91.
- Moga V., Ciugudean H. 1995 - Moga V., Ciugudean H., Repertoriul arheologic al județului Alba. Alba Iulia 1995.
- Marić Z. 1964 - Marić Z., Eine Bronzetröse aus Donja Dolina bei Bosanska Gradiška (Jugoslavien). *Germania* 42, 1964, 257-260.
- Moscalu E. 1977 - Moscalu E., Sur les rites funéraires des geto-dace de la plaine du Danube. *Dacia* 21, 1977, 329-340.
- Nicolăescu-Plopșor C. S. 1968 - Nicolăescu-Plopșor C. S., Milenii de istorie la Porțile de Fier. *Magazin Istoric* 2,1 (10) 1968, 2-4.
- Nicolăescu-Plopșor C. S. et alii 1951 - Nicolăescu-Plopșor C. S., Dumitrescu V., Gostar N., Raport asupra activității șantierului arheologic Rast-Dolj. *SCIV* 2, 1, 1951, 267-277.
- Nicolăescu-Plopșor C. S. et alii 1965 - Nicolăescu-Plopșor C. S., Davidescu M., Roman Ș., Boroneanț V., Cercetările arheologice de la Cazane. *SCIV* 16, 2, 1965, 408.
- Nicolăescu-Plopșor C. S. et alii 1965a - Nicolăescu-Plopșor C. S., Davidescu M., Roman Ș., Boroneanț V., Noi descoperiri arheologice din zona Porților de Fier. *Revista Muzeelor* 2, 1965, 411.
- Nicolăescu-Plopșor C. S. et alii 1966 - Nicolăescu-Plopșor C. S., Bujor E., Boroneanț V., Comșa E., Constantinescu N., Diaconu P., Morintz S., Păunescu A., Popilian G., Roman P., Rosetti D. V., Rezultatele arheologice din zona Porților de Fier. In: *Grupul de cercetări complexe Porțile de Fier*. Academia RSR. Craiova 1966.
- Nikolov B. 1965 - Nicolov B., Trakijski pametnici vv Vračansko. *Izvestija na Arheologičeskija Institut Sofia* 28, 1965, 163-202.
- Parson T. 1951 - Parson T., *The Social System*. New York, The Free Press 1951.
- Popescu D. 1960 - Popescu D., Celții pe teritoriul Daciei. In: *Istoria României*, vol. I, București 1960, 232-237.
- Popescu D. 1963 - Popescu D., Două descoperiri celtice din Oltenia. *SCIV* 14, 2, 1963, 402-412.
- Popescu E., Vulpe A. 1982 - Popescu E., Vulpe A., Nouvelles découvertes du type Ferigile. *Dacia* 26, 1982, 77-114.
- Popov R. 1921 - Popov R., ...
- Popov R. 1929 - Popov R., Novootkriti pametnici ot želdžzenata epoha v Bălgarija. *Izvestija na Bălgarskija Arheologičeskija Institut Sofia* 5, 1928-1929 (1929), 273-290.
- Popović P. 1991 - Popović P., Mlade gvojdeno doba Djerdapa. *Starinar* 40-41, 1989-1990, (1991), 165-177.
- Protase D. 1971 - Protase D., Riturile funerare la daci și la daco-romani. București 1971.
- Roman B., Sântimbreanu A., Wollmann V. 1982 - Roman B., Sântimbreanu A., Wollmann V., *Aurarii din Munții Apuseni*. București 1982.
- Roska M. 1933 - Roska M., Tombeau celtique de Cristurul Săcuiesc, dép. d'Odorhei. *Dacia* 3-4, 1927-1932 (1933), 359-361.
- Rustoiu A. 1996 - Rustoiu A., Metalurgia bronzului la daci (sec. II î.Chr.- sec. I d.Chr.). Tehnici, ateliere și produse de bronz. *Bibliotheca Thracologica* 15. București 1996.

Daniel Spânu - *Un posibil inventar funerar Latène târziu din zona Porților de Fier*

- Rustoiu A. 1997 - Rustoiu A., Fibulele din Dacia Preromană. Bibliotheca Thracologica 22. București 1997.
- Spânu D. 2001 - Spânu D., Studien zum Silberschatzfund des 1. Jahrhunderts v.Chr. von Lupu, Rumänien. Prähistorische Zeitschrift 77, 1, 2002, 84-136.
- Székely K. Z. 1982 - Székely K. Z., Un mormînt de incinerare de la Ariușd. SCIIVA 33, 1, 1982, 136-137.
- Theodossiev N. 2000 - Theodossiev N., North-Western Thrace from the Fifth to First Centuries B.C. BAR 859, London 2000.
- Teodor S., Țau S. 1997 - Teodor S., Țau S., Obiecte de port și podoabă din așezarea geto-dacică de la Poiana, jud. Galați (I). Fibule. Arheologia Moldovei 19, 1996 (1997), 57-105.
- Todorović J. 1968 - Todorović J., Kelti u jugoistočnoj Evropi. Die Kelten in Süd-Osteuropa. Beograd 1968.
- Todorović J. 1972 - Todorović J., Praistorijska Karaburma. Beograd 1972.
- Todorović J. 1974 - Todorović J., Skordisci. Istorija i kultura. Beograd 1974.
- Tudor D. et alii 1965 - Tudor D., Comșa E., Morintz S., Bujor E., Diaconu P., Constantinescu N., Cercetările arheologice în zona viitorului lac de acumulare al hidrocentralei "Porțile de Fier". SCIV 16, 2, 1965, 395-406.
- Tudor E. 1968 - Tudor E., Morminte de luptatori din a doua epoca a fierului descoperite la Rastu. SCIV 19, 3, 1968, 517-526.
- Torbov N., Antonov D. 2000 - Torbov N., Antonov D., Part of a Bronze Mould for Silver Fibulae from I C. BC found in north-western Bulgaria. Archaeologia Bulgarica 4, 1, 2000, 21-26.
- Venedikov T. 1957 - Venedikov T., Trakjiskata juzda. Le mors Thrace. Izvestija Sofia 21, 1957, 153-201.
- Vulpe A. 1976 - Vulpe A., La nécropole tumulaire gète de Popești. Thracodacica 1, 1976, 193-215.
- Vulpe A., Popescu E. 1976 - Vulpe A., E. Popescu, Une contribution archéologique à l'étude de la religion des Gèto-daces. Thracodacica 1, 1976, 217-226.
- Vulpe R. 1966 - Vulpe R., Așezări getice din Muntenia. București 1966.
- Werner W. M. 1988 - Werner W. E., Eisenzeitliche Trenschen an der unteren und mittleren Donau. PBF 16, 4, 1988.
- Woźniak Z. 1975 - Woźniak Z., Die Kelten und die Latènekultur auf den Thrakischen Gebieten. Alba Regia 14, 1975, 177-184.
- Woźniak Z. 1976 - Woźniak Z., Die östliche Randzone der Latènekultur. Germania 54, 2, 1976, 382-402.
- Zirra V. 1971 - Zirra V., Stand der Forschung der keltischen Spätlatènezeit in Rumänien. Archeologické rozhledy 23, 1971, 529-547.
- Zirra V. 1976 - Zirra V., Le problème des Celtes dans l'espace du Bas-Danube. Thracodacica 1, 1976, 175-182.